

Akmyrat Gürgenli
Taryh Ylymlaryň kandidaty
Goliarne@yahoo.com

MAGTYMGULY

DÜÝPSİZ UMMAN

Ussatlarym
merhum **Sapar Ensary (Ahally-a)** we
Nur däde Aşyrpura!

Şahyryň ady hem lakamy barada kelam agyz söz

Magtymguly diýmek näme? Bu arapça iki sözden ybarat. «Mahtum مختوم» arap dilinde tamamlanan, gutaran, hatym edilen, «gul» bolsa, gul, hyzmatkär. «y»(ى) goşulmasy-da parsça, eýelik düşümidir. onda Mahtumguly «tamam edicileriň guly» diymek bolýar.

Eger ol Mahdum مخدوم bolsa, Mahdum Arapça hyzmatkär, gul manysynda, onda Magtymgulu «Gullar guly» boylar. Käbir daş basmalarda ol «Mähtemguly» محطم قلى görnüşinde-de ýazylypdyr. Bu sözüň manysy anyk däl, ýöne Arapça «magsym ماغصيم» sözi-aslynda mä:su:m معصوم günäsiz, päk diymek. Şahyryň öz golı bilen ýazan ýekeje sözi-de bize mälim bolmansoň bu barada belli bir zat aýtmak mümkin däl, düşündirişler diňe çalkama bolup galyar.

Pyragy diýmek näme? Arapçada munuň iki görnüşi, biri-birinden tapawutly iki dürli manysy bar, hem-de «y»(ى) goşulmasy eýelik düşümidir. Pyrag eger fera:g فارغ = asuda sözünden gelyän bolsa onda ol «dünyänden, bar aladadan boş adam adam manysynda. Bir ýerde:

Magtymguly adyň döndi pyraga,

Paryg bolup, çek özüni gyraga.

diýen setire gabat gelýäris.

Eger Pyragy fyra:g فراق = aýralyk, hijran manysynda bolsa onda şahyr, ýaryndan, doganlaryndan ýa-da atasy Azadydan aýrylany, daşlaşany sebäpli bu lakamy alan bolmaly. Munuň-da aslynda nähili ýazylşyny bilmänimiz üçin belli bir zat aýtmakdan saklanýarys.

**Filolofiýa ylymlaryň alymy, Türkolog,
Prof. Züleyha Muhammedowa
(merhum Sapar Ensaynyň ýan ýoldaşy)**

Milli şahyryň medeni mirasyny öwrenmek

*«Magtymguly sözle herne bilenîň,
Özüňe kemlik bil aýytman ölenîň,
Taraşlap şaglatgyn köňle gelenîň,
Senden soňkulara ýüdigär bolar.»*

Milli şahyrymyzyň edebi mirasyny öwrenmek işi baryp Türkmenistan jemhuriýeti gurlan ýyllardan ýagny 1924-nji ýyldan bäri yzy giderli dowam edip gelýär. Şol ilkinji ýyllarda şahyryň diňe il-güni wasp edýän goşgularyny çap edip, başga temaly goşgulary ünsden düşürildi. Muňa döwriň siýasaty güýçli täsir etdi. Ynsankärçilik düzgüni wada beren bolşewikler şahyrymyzyň milli duýgulary ösdürýän goşgularyny öwrenýän we öwredýän alymlaryň

erkana işlemegine hem yaşamagna ýol berip bilmediler, olary yýzarlap başladylar, ençemesiniň bolsa başyna ýetdiler.

1940-nji ýylda ýazu hat, Latyndan rusça üýtgedilenden soň Magtymguly-şynaslarmyz rus haty esasynda taýýarlanan tekstler esasynda işlemeli boldular. Bu ýagdaý bir näçe kyýnçylyga alyp geldi:

1.Şahyryň adyna toplanan ähli golýazmalar arap hatynda, şoňa görä bu haty, arap-pars dili bilmezden Magtymgulyny tanamak we tanatmak mümkin däl.

2. Doly analiz etmezden başga klassik şahyrlaryň goşgulary Magtymgula berildi.

3. Şahyryň arapça ýazylyan teksti rus/kril hatyna geçirildi. Esasan arap sözlerini rus haty bilen doly ýazyp bolmaýar. Şol esasynda bir topar sözler ýalňyş ýazylyp, köp säwlik goýberildi.

4. Kommunistik ideologiýa esasynda Magtymgulynyň adyna bir näçe ýasama goşgular düzüp berdiler we şahyryň edebi mirasyny galplaşdyrdylar, şahyrymyza hormatsyzlyk etdiler.

Sözümüz gurak bolmaz ýaly, kä bir mysallary alyp göreýliň:

«Ajap kurhan gerekmes, azan gerekmes.»

Gerekmes goşgudan

«Diýerler har Dejjal jahana geler,

Ne ajap nakyldyr, kim ony biler.»

Jeň sesin aňsa

«Behişt ýerden çyksa asman üstüne,

Nury bilen jümle jahan örtüner.»

Jahan örtüner goşgudan

«Ýer astynd, ajap behiřt rezwanda,
Dirilerge ab haýat gerekdyr.» **Gerekdir gořgudan**

Ýslam ynanjyna görä behiřt ýeriň astyndan dä-de asmanda durýar.

«Kitap açyp ança dine duř bolup,
Ýslam kaýsy, kurhan kaýsy bilmedim.»

Dini meselelere belet Magtymguly ýaly alym, heý-de şeýle sözlärmi?!

Ýa-da

«Pelek sen hem bir dem aman eýlegil,
Biz nadan ýesire döwran eýlegil.» **il geçer**

«Magtymguly gaýra çekgil özüňi,
Anyk bil, oýarlar gözüňi,
Diňlän ýokdur, zaýa kylma sözüňi
İndi senden habar alan bolmady.» **Zaman bolmady**

«Nadan menem, düşdüm pelek toruna,
Çoh garaşdym, ajap eýýam gelmedi.»

Ýa-da

«Hak sözüne ynanmazdym men daýym,
Hijrandan tutupdyr kerwön saraýym.» **Baradyr**

Ýa-da

«Magtymguly ýaryýmadym,
Perzent pohun arytmadym.» **Soýüş bile**

Ýa-da

«Gözi nergis, boýy şemşat,
Kirpikleri misli polad.»

Güle meňzär

Heý-de Magtymguly ýaly dile baý şahyr şeýle ýeňil-ýelpaý meňzetmelerden peýdalanarmy?

Ýa-da

«Magtymguly akly çaşan,
Gözlöp gidermi gardaşyn.»

Seýran eýledy goşgudan

Ýa-da

«Aryp bolup, mest bolupdyr tilkiler
Magtymguly çaşyp, lala dönüpdür.»

Bil indi

«Il sözüne ynandym men ýazykly biçäre.»

□□□□

«Gözel alsaň aryplara gulak goý.»

Ýa-da

«Pyragy sözüňden matamdyr iller,
Sözlemez lal boldy gör asal tiller.»

Dünýä goluňdan goşgudan

Ýa-da

«Asal erdi sözlerim»

sözlerimden

Ýa-da

«İstemez men ol behişt,
Behişt mekanym bar meniň.»

Bar meniň goşgudan

Bir-birine zor bilen baglanýan beýitleri alyp göreýliň:

«Dag başynyň dumany bar,
Her bagyň bagbany bar,
Adam ogly zenany bar,
Gözüm düşmer ol jenana.»

Bu dahana

Ýa-da

«Gökleň içre bir özüm,
Galyp men arman bilen.»

Magtymguly hiç mahal menlik satan şahyr bolmandyr.

Ýa-da

«Utanmaz adamdan, namart ýagşydyr,
Howtyr eýleýer, märekä barmaz,
Dendan pena, zyban dahan nagşydyr,
Lep bilen gaş her zibaga ýaraşmaz.»

Märekä barmaz

Ýa-da

«Magtymguly ismiň seniň bolsun gerekdir pyragy,
Mar golundan dindim disem, geldi hijranyň.»

Bendi boldum

Sözlük we düşündiriş bölümi düzenler-de käbir düýpli ýalňyşlygy goýberipdirler. Mysal üçin: **Aly sözünüň düşündirşinde ony Muhammet pigamberiň daýysy dilipdir, hakykatdan bolsa ol pigamberiň dogan oglanydyr.**

Howa! Bular ýaly mysallardan getirseň getirip oturmaly. Beýle ýalňyşlary düzletmek üçin ýörite ylmy ýygnaç we akademik konferensiýalar geçirmeli. Ýöne, gyýnansagam, milli şahyrymyz hakynda edilýän galplyklar bu günler başga görnüşde dowam edýär. Ol-da Sowet döwründe dini mazmunly goşgularyň çap bolmagyna rugsat berilmedik bolsa, bu günler analiz

galbyryndan geçirilmän, käbir dini goşgulary Magtymgulynyň adyna berilýän halatlaryna köp duş gelinýär. Hakyky magtymguly şynaslar, şahyryň goşgy stiline/ýoluna belet, bolmadyk bolsa öwrenmäge wagty gelendirem geçendirem.

Milli şahyrymyz Magtymguly hakynda bolan ýalňyşlyklar diňe onuň goşglary bilen çäklenmäni, eýsem şahyryn hatta ýüz keşbine-de ýetdi. Baryp 40-nji ýyllarda Türkmenistanyň belli suratkeşi **Aýhan Hajyýeviň** çeken suratynda, şahyryň başyna çür telpek geýdirildi. Dogurdanam Türkmenlerde şeýle telpek bolupmy, ýogsa, bu, Hurasan Kürtlerine mahsus baş bürükmi? Bilmedik!

Magtymgulynyň dogany Gahyýrgulynyň nebirelerinde Jergelanda ýaşap öten merhum Ata işanyň ogly merhum Gara işanyň 1986-njy ýylda maňa gürrüň bermegine görä Magtymguly kak çekgeräk, goýun göz, çaky burun bolup, sakgaly sary, saçlary gara, sag gulagynyň içinde tüýi bolanmyş.

Beýle galplyklara çydap bilmedik ildeşimiz **Daňatar** duýgusyny şeýle beýan edipdir:

«Her kim Pyragyda özün görmän.
Pyragyda, Pyragyny görmeli.
Pyragyň ýerine özi sözlemän,
Pyragyýň özüne söz bermeli.
Pyragydan proletariýa bolarmy,
Başyna çür telpek geýdirmek bilen
Magtymguly, Maksim Görki-de bolmaz
Dimedik sözlerini didirmek bilen
Terki dünýä ruhany-da dälidir ol
Uýmadyk ýoluna uýdyrmak bilen
Magtymguly, diňe, Magtymgulydyr,
Magtymgulygyna örän uludyr.»

Magtymgulynyň adyna berilen goşgular

Baryp 1842-nji ýylda, palýak/Lehistanly alymy **A.Chodozko**, Magtymgulynyň üç sanı goşgusy Londonda neşir etdi. Ol bu goşgulary 1833-nji ýylda Köpetdag etrabyna, demirgazyk Hurasana geçiren siyahaty döwründe ýygnapdyr. Neşir bolan goşgular «Duza myýhmandyr», «Galmazlar», «Sil galmaz». Şeýle-de şahyra degişli bolan «Ýaraşmaz» (...Aksakgallyk ýaraşmaz), «Olmaz»(...kebuter olmaz) ýaly şygrylary Kemine we *Aýdyň Deregezli* diýen şahslaryň eseri diýip görkezipdir.

Ilkinji gezek aýdym-saz öwreniji rus alymy **Uspinski** bagşylardan ýygnan birnäçe goşguny Magtymgulynyň adyna berýär. Olaryň arasynda «Meňlä» degişli goşgular bar.

Rus gündogarşynas Samilowıç 10 sany golýazma duş gelipdir, onuň pikriçe Magtymgulynyň goşgulary 250, 260-dan köp bolmaly däl.

Sowet döwründe Magtymgulynyň adyna giden bir topar goşy berildi. Bu işde filosofiýa ylmylaryň doktory **Gylyç Mülliýew** «uly tagalla» etdi. Ol «Matemi» lakamy bilen 36 sany goşy çykarypdyr, hem-de 250-den gowrak goşguny Magtymgulynyň adyna, ylmylar akademiýa beripdir. Gylyç Mülli bu barada öz ýatlama depderinde şeýle bellik edipdir:

« Türkmenleriň uly ýedigen ýaly ýedi geçmiş şahyrynyň içinde iň ulusynyň mirasynda jedelli ýerleriniň bardygyny uly il bilýär. Ýöne **onuň öz wagtynda meniň günäm bilen dörändigini bilýän kän däl. Men ol läheňiň/Magtymgulynyň birnäçe mün setiriniň hut özüniňkidigine kepil geçip biljek däl. Onuň adyna geçirlende bolsa, ol goşy-gazallaryň anyk kimiňkidigini bilýän ýok, ony menem bilemok. Olaryň asla awtory ýok.**

Emma öz wagtynda men olary uly Ýedigeniň haýsy birsine beren bolsam, olam Türkmeniň iň uly şahyryna öwrüljekdi. Meniň wezipäm olaryň içinden iň mynasybyny saýlap tapmakdy. **Men şony hem etdim.** Olaryň diňe onuňkydygyna wagtal-wagtal özümem ynanýaryn. **Munuň üçin isleseňiz meni ýazgaryň, isleseňizem ýalkañ...** ol goşgular bolmadyk bolsa, «Dindar şahyr, dini wasp edipdir, söwda burjuasiýasynyň wekili» diýip, oni «it alan sanja» dönderip barýardylar. Milli guwanjymyzy bir topar nadandan halas etjek bolup, **meniň öz halkymyň öňünde günä iş eden bolmagym-da ahmaldyr? Men beýik şahyryň mirasyna el gatanyma ökünýän...**ol goşgulary meniň atam pahyr... Ýeri bolýar, bu hakynda soň bir gün...» (Akmuhamet Welsapar: Mülli Tahyryň hudaýlygy. Şwetsiya 1996)

Garrygalaly Hudaýberdi Annaberdiýew. Ol 1958-68-nji ýyllar aralygynda Türkmenistanyň Ylymlar Akademiýasynda işläp, Magtymgulynyň goşgularyny arap-pars elip-biýsinden krlçä geçiren adam.

1983-nji ýylda Türkmenistan SSR ylymlar akademiýasynyň Magtymguly adyndaky Dil we Edebiýat inistituty tarapyndan çap bolan «Magtymguly» saýlanan eserler 2 tomluk. Çapa taýýarlanlar: Geldi Nazarow, Abdyrahman

Mülkimanow we... kitabyna salgylanyp, şahyryň adyna berilen käbir goşgulary belläp geçýäris. Ýeri gelende aýtsak bu goşgulara daş basma nusgalarynda-da gabat gelinmeýär:

1-nji tom:

Türkmeniň	s.11	Solupdyr pygan bilen	Uýat eýlär	s.98
Kaýda sen	s.26	s.79	Ýar ýüzünden	s.99
Uçdum ýaranlar	s.30	Syýlmaý boldum	Aýyt	s.100
Weýrana geldi	s.36	Ýagşysyn	Gülzar oýnaşar	s.101
Molla Bäbek	s.36	Nagahan pelek	Jan eýledi	s.101
(Muny Artykmuhammet		Daş galdy	Azadym kany?	s.102
Seýdynyň	goşa	Har kyldy	Küläli geldi	s.104
pudagyndan	alyndy	Zamanydyr	Baş bolmaň	s.104
diýýänlerem	bar)	Läşler aglar	Gidiji bolma	s.113
Eýlediň	s.37	Aýrylyp	Çowdur han	s.128
Muptala kyldy	s.56	Hindistanda hyýalym	Zarlar içinde	s.129
Reýgan eýledi	s.61	s.87	Döwletalynyň	s.131
San bolsam	s.67	Bar meniň	Fettah	s.132
İllerden aýlandy	s.68	Ýyl bile	Huşdan aýryldy	s.137
İstemen	s.69	Nurana düşmez	İliňi	s.138
Toba eýledi	s.70	Görmişen	Bizge rowana	s.138
Oýanmaz	s.71	Bu gün	Göç ýigitler	s.139
Mätäç eýleme	s.73	Neýläýin indi	Jan istär	s.141
Dert iňňildär	s.74	Meňli ýarymdan	Amana geler	s.141
Bagtym garadyr	s.74	Pany jahan gerekmes	Namys arymdan	s.142
Merdan kaýsy	s.76	s.95	Mert bolmaz	s.143
Ballar mesgeni	s.78	Boýlaryňa	Hasar dagynda	s.143
Güle meňzär	s.78	Köňüldir weýran	Galdy neýläýin	s.144
		Gyýmaz gözüm	İl gözlär	s.145

Ozan geler s.146	Yrak eýle özüni s.202	Biläni(dag dereler...) s.238
Gülzar men s.146	Ýar olmagyl s.204	Käre döndi s.239
Gulagyn tutmaz s.147	Sazyna degmez s.210	Ynsan ugraşsa s.241
Gözel Şirgazy s.148	Ýüz bolar s.219	Tekepbirlik eýlär s.242
Terk eýle bu mekany s.149	Mert biläni s.221	Söz manysyny bilemeginçe s.243
Ýetirmez hijran s.151	Lerzanadyr s.221	Söymek biläni s.244
Daşynmaza s.151	Gerekdir s.222	Bil indi s.245
Mal ýagşy s.152	Jahan örtüner s.223	Tä algança gözüni s.246
Mal istär s.153	Ýolun aňlamaz s.224	Baradyr s.247
Mert kyldyň s.153	Duman gitmez s.224	Biçäre s.248
Abdylla s.154	Dert nedir s.225	Baş ýagşy s.249
Türkmen binasy s.155	Köp bolsa s.226	Ýanan barmy? s.250
Görülsin indi s.156	Aşy tapmaz sen s.227	Begler(Mert bilen namardyň...) s.252
Ýörmeli boldy s.158	Geçip baradyr s.227	Syýn bilem s.252
Döke başlady s.171	Aýrylsa s.228	Gezip başlady s.253
Gaça başlady s.174	Üssesi bolmaz s.228	Märekä barmaz s.255
Nas atan s.182	Namys-ary gerekdir s.231	Malyna degmez s.255
Naskeş s.183	Bile myhmandyr s.231	
Çilim s.184	Söwüş bilen s.232	İkinji tom:
Çilim çekmegil s.185	Weýran eýledi s.233	Ajap eýýam gelmedi s.5
Munda çilimkeş s.188	Tuta başlady s.233	Ýuwdup baradyr s.6
Siyagyndan bellidir s.190	Sözlerim s.234	Roý syýadan gaýry s.8
Ýol alar s.190	Zamana bolmady s.234	
Ody ýigidiň s.191	Jeň sesin aňsa s.235	
Gyş bolar s.192	Unudar ol ýoluny s.236	
Alan ýagşydyr s.193	Solan ýalydyr s.237	
Ýekäniň s.194	Bu dahan s.237	

Şol mährıbanym geldi s.17	Ýaslar içinde s.91	Öter bu dünýä(Hoş gal...) s.161
Aýrylma s.21	Gelip düşdi s.92	Bolmaz, ýaranlar(Bir zaman...) s.162
Ne peýda s.21	İl geçer s.93	Al eder s.164
Gara daşdan aýrylsa (gaýtalanma) s.22	Ötüp barmyş s.94	Aýrylmadymy? s.164
Begler(gaýtalanma) s.23	Nadan pelekden s.96	Köp jan geçipdir s.166
Haty näbilsin s.24	Pisat dünýädir s.97	Kimse gelip baradyr s.168
Bibat görner(şüpheli) s.36	Zemine batar s.99	Didi: «habar ýok sizdeb» s.169
Ýolmuş bu dünýä s.39	Hanyň galdy s.100	Kany? s.170
Ýany bile s.72	Aman-aman s.101	Ýetişse s.171
Utup baradyr (Bu pany...) s.82	Hary-zar bolduň s.102	Jan eglenmez s.172
At galmady s.83	Sowrup gidipdir s.104	Rowaç oturmyş s.173
Az eýlediň s.84	Pelegiň s.104	Mah-u sallar s.174
Mallar dargady s.84	Dünýä, heý s.105	Öter gider(Könlüm...) s.175
Sürdi-de bardy s.85	Jela eýledi s.120	Zamana ahyr bolanda s.175
Bela boldy s.85	Hak menzil etdi jana s.126	Tumar gördüm s.176
Düýrüp baradyr s.86	Gülen barmy?(Eý, ýaranlar...) s.130	Bolup ötdi(Dünýä...) s.177
Duman görüner (Seri duman...) s.87	İl bolmaz s.131	Dal olar s.178
Gidip baradyr(şüpheli) s.88	Bunýat ilen s.131	Dükan görüner s.188
Pyragy(Pelek baglan) s.89	Pelegidir(şüpheli) s.136	Seýran içinde (Eý, ýranlar...) s.189
Mukam gaşynda s.89	Adam ata bilen duşdy(şüpheli) s.150	Gurulmasdan burun (Şüpheli-Jismi
Dünýä golundan s.90	Bilal bar s.151	
	«Oýan» didiler s.156	
	Ýar çeker s.157	
	Dert biläni(Gel köñül...) s.159	

kanundan) s.189

Ynsan

ýaratdy(şüpheli) s.

190

